

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОЦІНКА ПАМ'ЯТОК АРХІТЕКТУРИ

УДК 624

Б.С. Черкес

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну та основ архітектури

АРХІТЕКТУРНИЙ ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

© Черкес Б.С., 2005

Проаналізовано явище архітектурного туризму як важливого чинника формування та становлення почуття національної ідентичності.

Ключові слова: архітектурний туризм, ідентичність, ідентифікація.

Вступ. Замки та палацові комплекси завжди були та залишаються об'єктами туризму. В їх архітектурі відобразилася своєрідність світобачення нації, сконцентрувалися найвищі культурні досягнення певної доби. Замки та палаци є мовчазними свідками тисячолітнього історичного процесу, проте це не є мертвий вантаж. Вони в усі часи впливали на уяву людей, оскільки на кожному етапі історії були пов'язані тисячами ниток з минулим. Покоління людей, звертаючи свої погляди у минуле, водночас окреслювали контури майбутнього. Шанобливе ставлення до історії свого народу, до його культури завжди залишалося важливою складовою виховання національного почуття у членів єдиної спільноти – нації. Сучасний розвиток таких дисциплін, як філософія, соціологія, політологія, теорія архітектури та формування у їх межах концепції національної ідентичності дозволяють по-новому проаналізувати явище архітектурного туризму як важливого чинника формування та утвердження національної ідентичності.

Обговорення проблеми. Архітектура не лише відображає ставлення людей до природи та до суспільного життя, але й значною мірою визначає духовність нації, стверджує певні естетичні ідеали. Архітектор, оперуючи об'ємно-просторовими структурами, досягає необхідних глибини і духовності, якщо у його творах раціональна форма поєднується з художньо-образною інтерпретацією. Особливо справедливими ці слова є відносно пам'яток архітектури, значну частину яких становлять замки та палацові комплекси. Ці архітектурні об'єкти є надзвичайно привабливими для туристів – як іноземних, так і вітчизняних. Цю привабливість можна пояснити їх архітектурно-художніми, історичними, мистецькими, красназвчними властивостями. Проте є ще один аспект, який не розглядали, аналізуючи такого роду явища. Мова йде про національну ідентичність та роль пам'яток архітектури для її утвердження.

До недавнього часу поняття “ідентичність” у вітчизняній теорії архітектури практично не використовувалося. Цей термін не відображений ні у вітчизняних архітектурних словниках, ні у підручниках. Лише в останні роки це поняття стало з'являтися у деяких статтях періодичних видань. Проте і надалі поняття “ідентичність” залишається малозрозумілим, чужим, таким, що не входить у звичний категорійний апарат, яким оперують теоретики та історики архітектури. Проте воно давно вже залишило виключно фахові межі й широко визначає медіальні та політичні дискурси. На релігійному полі конкурує “ідентичність Церков”, у політичному просторі йдеться мова про “ідентичність політик”, з турботи виробників про імідж впливає поняття “корпоративна ідентичність”, а різноманітна література радить нам створити власний “ідентичний стиль” або зайнятися “формуванням ідентичності”. Поняття ідентичності стало поняттям повсякденної культури з дуже широкими та невизначеними межами.

Дослідження в галузі теорії та історії архітектури останніх 30-ти років свідчать про те, що термін “ідентичність” надійно утвердив свої позиції в Європі та Америці. До цього часу він майже не використовується у вітчизняній теорії архітектури, але значення його важко переоцінити.

Історично поняття “ідентичність” належить царині психології, соціології, філософії. Поняття “ідентичність” (походить від латинського слова **iden** – *те ж саме, тотожне*) означає опозиційне та кореляційне поняття до диференційності (різниці, відмінності) і може характеризувати часткову або повну тотожність [1]. Ідентичністю у соціології називають результат усвідомлення індивідом самого себе як особистості, яка відрізняється від інших людей [2]. Відповідно, **ідентифікація** – процес ототожнення індивіда з тим чи іншим об’єктом, людиною, групою, що відбувається на основі засвоєння властивих йому стандартів, цінностей, соціальних установок і ролей. Згідно із З. Фрейдом, ідентифікація проявляється як психологічний процес, у ході якого індивід асимілює деякий аспект, властивості чи атрибут іншого, результатом чого є повна або часткова трансформація його особистості за подобою та образом іншого [3].

Проблема національної ідентичності є однією з ключових проблем у сучасних суспільних науках. З усіх колективних ідентичностей, що їх тепер поділяють люди, національна ідентичність залишається найважливішою і найповнішою: “те, що ми розуміємо під національною ідентичністю, охоплює і культурну, і політичну ідентичність, властиве як політичній спільноті, так і культурній”. Інші типи колективної ідентичності – класова, родова, расова, релігійна – можуть накладатися на національну ідентичність або поєднуватися з нею [4]. Отже, колективна національна ідентичність передбачає існування певної національної спільноти, яка, за визначенням професора Лондонської школи економіки Ентоні Сміта, “має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та *історичну пам’ять* (курсив Б.Ч.), спільну масову, громадську культуру, спільну економіку й єдині юридичні права та обов’язки для усіх членів” [5]. Вказані об’єктивні передумови й риси національної спільноти є водночас найголовнішими ознаками колективної національної ідентичності. Вона за суттю багатовимірна, її ніколи не можна звести до якогось єдиного елемента. Крім того, вона володіє певною особливістю, специфічним сплавленням об’єктивних і суб’єктивних рис, що дозволяє відрізнити одну національну спільноту від іншої. Істотне значення тут мають відчуття спільної долі, загальні переживання, колективна пам’ять, тобто все те, що сприяє формуванню колективного “Ми”. Звідси ідентичність певної національної спільноти скоріше можна репрезентувати як її колективну самосвідомість, самовизначення, самовироблення власного образу і змісту самосвідомості, ніж як ззовні кимось конструйований образ “національного характеру”. Це означає, що у випадку з колективною національною ідентичністю маємо справу з процесом як проявом колективного самоконструювання образу власної національної спільноти. Характер цього колективного самоконструювання багато в чому залежить від об’єктивних передумов і практик функціонування даної національної спільноти. Наприклад, від стану життєвих ситуацій, в яких може перебувати та чи інша нація (стабільна чи нестабільна економічна або політична ситуація, зовнішні загрози тощо). Водночас на колективне самоконструювання образу власної національної спільноти можуть впливати поширені в її середовищі ціннісні уявлення, міфи та стереотипи, особливо ті, які змальовують контрастність між “нами” і “ними”, “своїми” і “чужими”. Ментальність народу, його національний характер є основою для національної ідентичності, виділення себе поміж інших народів, а також основою для формування його національної ідеї. Сама національна ідея є концептуальним виразом ментальності народу, узагальненням його національного буття; через неї відбувається осмислення навколишнього світу і визначення народом свого місця в ньому [6].

Національна ідентичність, як було зазначено вище, за своєю суттю є багатовимірна, її формування – складний і комплексний процес. Важливе місце в її конструюванні відводиться таким поняттям, як етноісторія та колективна пам’ять, а також національні міфи і політична міфологія. За висловом Т. Кузьо, національне “заповідає міфи, символи, цінності, спогади, традиції і територію, що мають бути використані у формуванні нової модерної нації”, без цього основа для створення нації “тоненька, а завдання є геркулесовим” [7].

Дослідники зазначають особливу роль історії етносу у формуванні національної ідентичності, підкреслюючи, що поняття національної ідентичності нерозривно пов’язане з поняттям історичної

традиції [8]. Ернст Ренан, наголошуючи на важливості спільної історії, зазначав: “Нація, як і особи, це результат довгих зусиль, жертв і самовідречення. Культ предків – найвідповідальніший з усіх; предки зробили нас такими, якими ми є тепер. *Героїчне минуле, великі люди, слава (але справедлива) – ось головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея* (курсив – Б.Ч.). Мати спільну славу в минулому, спільні бажання в майбутньому, здійснити разом великі вчинки, бажати їх і в майбутньому – ось головні умови для того, щоб бути народом. Люблять відповідно до жертв, на які згодилися, відповідно до лиха, якого довелося зазнати” [9]. Американські соціальні психологи М.Е. Берна і Г.П. Найт зазначають, що найважливішим компонентом етнічної ідентичності є “культурне знання, вибір стереотипів поведінки, засвоєння традицій і цінностей своїх етнічних предків” [10].

Е. Сміт зазначає, що саме через використання історії і культури так званої “золотої доби” лежить шлях до побудови моральних основ нації [11]. Мета вивчення історії у даному випадку є культурно-просвітницькою. Використання етноісторії за самою своєю суттю є соціально-політичне: вона має очистити і надихнути народ. Дослідження “своєї” минувшини цікавить не саме по собі. Важливим є привласнення міфології територіалізованої минувшини “свого народу”. Основний процес полягає в народнокультурній мобілізації пасивної етнічної групи і політизації її культурної спадщини через культивування її поетичного простору й нагадування про “золоту добу” [12]. Як правило, відкриваються і часто перебільшуються героїзм минулих віків, слава предківських цивілізацій та звитяги своїх видатних національних героїв (навіть коли ті герої належали більше до царини легенд ніж історії і якщо й жили, то нічого не знали про націю, яка нині ревно повертає їх з небуття). Герої давніх легенд та переказів (Зіґфрід, Артур, Аттіла, Олександр Невський, Кий, Щек, Хорив, Либідь та інші) оберталися на приклади національної чесноти, ставали прототипом відроджуваної “нової людини”.

Чим повніша й багатша етноісторія, тим переконливішими стають претензії нації, тим глибших струн вона може торкнутися в серцях окремих її представників. Відчуття давності етноісторії є критерієм національної гідності й трибуною, з якої народ буде відстоювати своє національне відродження. За теперішньої доби багата етноісторія може правити за багатуюче джерело культурної сили і фокус культурної політизації. Спільноти, що мають такі історії, перемагають інші спільноти, історії яких бідні або сумнівні. В останньому випадку перед спільнотами постає подвійне завдання: інтелектуали повинні відкрити великий обсяг історії спільноти для того, щоб переконати її членів, що у них блискуча минувшина, окрім того, мусять надати їй достатньої вірогідності. Як правило, інтелектуали більше переймаються першим із завдань. Правдивість видобутих спогадів минулого менш важлива для конструювання ідентичності, ніж їхнє багатство, розмаїття й драматичність, або їхні приклади шляхетності, вірності та жертвності, що породжують прагнення дорівнятися до них і прив’язують теперішнє покоління до “славетних мерців”.

Спільна історична пам’ять може набувати форми міфу. Адже для багатьох народів доновітньої доби межа між міфом та історією була розмита (наприклад, суперечки про існування Гомера або реальність Троянської війни). Навколо ядра добре засвідчених історичних подій нарастають перекази про минувшину, що здобувають широку довіру і слугують теперішній або майбутній меті. Наприклад, навернення князя Володимира до християнства (988 р.) можна трактувати як історичну подію, проте її значення полягає у легендах, з якими вона пов’язана. Саме такі зв’язки роблять придатними історичні події для політичної мети, перетворюють їх на джерело політичної єдності. На думку багатьох науковців колективна (історична) пам’ять є об’єктом неабиякого зацікавлення сьогоденної політики. Люди, наділені владою, обирають певні елементи історії, цінності, щоб мобілізувати суспільство для досягнення певної мети.

Власне, щодо цієї властивості – історичної пам’яті – пам’ятки архітектури виглядають особливо цінними. Вони нагадують нам про славне минуле, про героїчні сторінки нашої історії (оборона замку чи фортеці, перебування славетних людей) і тим сприяють відновленню та зміцненню нашої історичної пам’яті, а деколи й зміні акцентів.

Висновки. Отже, архітектурний туризм є важливим засобом формування та зміцнення національної ідентичності. Відвідування замків, фортець, палаців має виключне просвітницьке значення, сприяє пробудженню історичної пам'яті, формуванню почуття національної гордості та свідомості. Спільний пережитий історичний досвід відіграє дуже важливу роль у народотворчих процесах, або, іншими словами, відтворений образ історії у народній ментальності є важливою частиною народної свідомості та основою його єдності.

1. Metzler Lexikon Kultur der Gegenwart: Themen und Theorien, Formen und Institutionen seit 1945 (Hrsg. von Ralf Schnell), Stuttgart/Weimar: Verlag J.B.Metzler, 2000. – S. 213. 2. Социологический энциклопедический словарь / На рус., англ., нем. и чешск. языках; Ред.-коорд. Г.В. Осипов. – М., 1998. – С. 94. 3. Там само, с. 93. 4. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 106, 149. 5. Там само, с. 23. 6. Пасічник В. Національна ідентичність та національна безпека держави // Національні інтереси. – Львів, 2003. – № 10. – С. 51. 7. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз). – К., 1998. – С. 97. 8. Ачкасов В.А. Россия и Грузия // Диалог и родство культур: Сб. материалов симпозиума / Под ред. В.В. Парцваня. – СПб., 2003. – Вып. 1. – С. 50. 9. Ренан Е. Що таке націоналізм? // Націоналізм: Антологія. – К., 2000. – С. 107–120. 10. Bernal M., Knight G. Introduction // Ethnic Identity: Formation and Transmission among Hispanics and other minorities. – Albany, 1993. – P. 2. 11. Сміт Е. Національна ідентичність... – С. 74. 12. Там само, с. 134.

УДК 711

Є.А. Ліньова

Заступник голови Державної служби
охорони культурної спадщини

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

© Ліньова Є.А., 2005

Проаналізовано культурну і природну спадщину України, проблеми їх збереження і використання, експозиційної і екскурсійної зацікавленості. Розглянуто законодавчу базу України в пам'яткоохоронній галузі.

Ключові слова: культурна спадщина, природна спадщина, пам'ятки археології, пам'ятки історії, містобудування, мистецтва, історичні ландшафти, пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Постановка проблеми. Збереження і використання об'єктів культурної спадщини в Україні.

Мета статті. Метою дослідження є турбота про збереження історичного ландшафту, пам'яток садово-паркового мистецтва і унікальних археологічних та архітектурних пам'яток, комплексний науковий підхід до всіх видів робіт на підставі історичної документації, креслень, планів, фотографій, малюнків, гравюр, створення каталогу культурної спадщини України.

Основна частина. Зародження принципів і традицій охорони культурної спадщини на території України сягає в глибину століть, але нині молода Українська держава прагне удосконалювати управління тим багатством культурного надбання, що дісталось нам у спадок від попередніх поколінь, переймаючи досвід інших країн.

Ще у 1988 р. Україна ратифікувала “Конвенцію з охорони всесвітньої культурної і природної спадщини” і вже у 1990 р. Об'єкти XI–XIX століть Софії Київської та Києво-Печерської лаври (зараз